

An Analysis of Binary Oppositions of Optimism and Pessimism in 'Abd al-wahhāb al-Bayātī and Mohammad Reza Shafī'i Kadkani's poems

DOI: [10.22111/jllr.2021.32981.2665](https://doi.org/10.22111/jllr.2021.32981.2665)

Hediyeh Ghasemifard¹ | Naser Zare²

1. PhD student of Arabic Language and Literature Department, Persian Gulf University, Bushehr, Iran. E-mail: hdghasemifard@gmail.com

2. Corresponding Author, Associate Professor of Arabic Language and Literature Department, Persian Gulf University, Bushehr, Iran. E-mail: nzare@pgu.ac.ir

Article history: Received date: 2020-1-25. Revised date: 2021-5-29 ; Accepted date: 2021-9-18.

Abstract

Binary oppositions are concepts that, although they have a long history, were first coined by structuralist linguists who sought a coherent and practical way to achieve a semantic relationship between two opposing concepts. One of these Binary oppositions is the optimism and pessimism. There is an opposing relation between these two concepts which springs from their symmetry and their interaction. This contrast, which plays a significant role in the beauty and structural coherence of literary texts, is particularly evident in the poems of 'Abd al-Wahhāb al-Bayātī (1999- 1926) and Mohammad Reza Shafī'i Kadkani (1939). This study, raising the question of what binary oppositions both poets have used to express optimism and pessimism and what are the similarities and differences between them, analyzes similar and prominent examples and highlights the binary oppositions of optimism and pessimism and their connotations in the poems of the two poets, based on descriptive-analytical method. This artistic device is manifested in the form of words with positive and negative connotations such as a pair of words of light and darkness, freedom and captivity, spring and winter, birth and death in the poems of two poets. The main underpinnings of all these pairs of words are social and political concerns that have deeply intertwined with the poems of two poets. These concerns have led these two poets use words and phrase that imply disappointment and sadness in addition to use words and phrase that imply hope and happiness.

Keywords: Binary oppositions, Optimism, Pessimism, 'Abd al-wahhāb al-Bayātī, Mohammad Reza Shafī'i Kadkani.

1. Introduction

As one of the basic concepts of human life, Binary opposition has been manifested in human life since the beginning of creation because "one of the fundamental functions of the human mind is the creation of binary oppositions" (Bertens, 2018: 77). These binary oppositions, basically philosophical phenomena, are defined under the structuralism. Optimism and pessimism are reciprocal concepts that are intertwined with human emotions and have one of the most important axes of signification in literary works. One of the manifestations of this literary trick is the poems of 'Abd al-wahhāb al-Bayātī and Mohammad Reza Shafī'i Kadkani. Drawing why and how to show optimism and pessimism together in the poetry of two poets through tangible and objective symbols and how these two poets view these

symbols and their semantic study are the main research objectives. Using binary words with optimistic and pessimistic connotations, these two poets maintain their dynamic and firm connection with the social realities of their time, and in the struggle and tension between optimism and pessimism, they often hold the side of the forces of hope. In this research, the following questions have been answered:

What Binary Oppositions have the two poets used to express optimism and pessimism?
In the poems of these two poets, what are the similarities and differences between the Binary Oppositions that are focused on optimism and pessimism?

2. Research Method

The study employed a descriptive-analytical research method and the American school of comparative literature approach whose foundations are on similarities. It selects the most important binary oppositions of common optimism and pessimism in the poetry of two poets that have social and political aspects. It then compares, analyzes, and examines the meaning and function of the selected poetic evidence of the two poets until their similarities and differences are revealed. As mentioned, evidence is examined that reflects the social concerns of two poets in different periods of poetry. Therefore, dealing with the poems of the romantic period of the two poets is beyond the scope of this paper, requiring another opportunity.

3. Discussion

The binary opposition of optimism and pessimism is one of the literary techniques in Al-Bayātī's and Shafī'i Kadkanī's poetry, bringing the reader to a new atmosphere of emotional fluctuations in their poetry. One of these concepts is freedom. For example, Al-Bayātī composes: "They cut off my physical body/ burned it / this is me, with no old cloths / I am free as this fire and wind, I am free for eternity (Al -Bayātī, 2008: 19/2). The pessimistic image of captivity in this verse is formed by disturbing acts such as amputation and burning, and the optimistic image of freedom with an emphasis on the poet's freedom. Shafī'i Kadkanī composes: "The world is in beautiful for a moment/ If this darkness and rust / which closes the way to visit, /let it/The expanse of the world is full of freedom and joy / If this demon and this wall / let it" (Shafī'i Kadkanī, 1999: 246-247). Optimism is depicted in this verse in the pleasing image of freedom and happiness in the world and the image of pessimism in the darkness and rust of demons and walls. The image of freedom and the obstacles in the way of those two optimistic and pessimistic dimensions are common to the poetry of the two poets. With the difference that Al-Bayātī has turned his poem into two separate parts: the first part is sad images and the second part is a clear image of hope for freedom. However, Shafī'i Kadkanī's poetry is circular; that is, it is moving from optimism to pessimism and vice versa.

Light and darkness are other reciprocal concepts of the poems of the two poets. The thought of the homeland and its unfulfilled aspirations have always been associated with stagnation, and he addresses this by addressing the light of freedom and hope: "Oh! Cries of light/here, I am beseeched, departed/this is me who is going to die/ in the darkness of the coffin" (al-Bayātī, 2008: 2 / 145-146). Calling light for help is a sign of optimism and the death and darkness of the coffin is a sign of the influence of the pessimistic spirit in this poem. Shafī'i Kadkanī also sings like this: I know that there is a light / in the absence of lights, / I look / like a bit of tar / it drips / (Shafī'i Kadkanī, 1998: 207-208). The binary opposition of optimism and pessimism in this paragraph is manifested in the form of the light of a lamp against the darkness of bitumen. Both poets, although they believe in the power of the light of freedom and hope, express their inner sorrow over the problems of society with sad words. Inspired by the spring and winter seasons, the two poets have given life to their political and social themes. Al-Bayātī composes: "She, swallow, and spring will return tomorrow / And I removed the ice from my eyes, and again / Above the slaughterhouses, the

moonlight shone brightly” (Al-Bayātī, 2008: 1/178). The image of removing frost and the return of the swallow and the spring and the stressed moon are signs of optimism and frost indicate the pessimistic dimension of this paragraph. Unlike the statement that Al-Bayātī wishes to bring spring to his homeland, Shafī'i Kadkanī warns spring not to reach his homeland: “Come back, spring! Which in the gardens of the city / is not the place of the song of joy and the cry of song / except for the closed knots of a long suffering / on the dry branches of the bud trees” (Shafī'i Kadkanī, 1998: 93-94) Spring is a symbol of optimism and dry branches and suffering are the pessimistic meanings of this poem. Warning spring as a symbol of optimism, the poet dissuades him from entering the gardens of the homeland. These two clauses are similar in the binary opposition of the optimistic symbols of spring and the pessimistic symbols of winter. But the predominant aspect of al-Bayātī's poetry is the hope of spring and optimism, while Shafī'i Kadkanī, acknowledging the necessary effects of spring on other societies, calls for spring not to reach his homeland. The binary opposition of life and death is another reciprocal concept of al-Bayātī's and Shafī'i Kadkanī's poetry: “We die in exile, but we will be born again” (al-Bayātī, 2008: 2/251).

The optimistic image of life is reflected in rebirth and the pessimistic image of death is manifested in death. In the stagnant worldview, the death of every born fighter is reborn in the world of life. Referring to the concept phoenix, Shafī'i Kadkanī composes: “Where does the phoenix raise his wings / In another fire? /blessed is another death, wishing for another birth” (Shafī'i Kadkanī, 1998: 246). This image is also the binary opposition of optimistic life and the pessimistic death. Due to its mythical and mystical nature, this poem has the possibility of various interpretations in comparison with al-Bayātī's poem, which has a clear socio-political theme.

4. Conclusion

Al-Bayātī and Shafī'i Kadkanī employed the binary opposition technique to draw their own aspirations and thoughts. These two poets select concepts such as freedom and captivity, spring and winter, birth and death, light and darkness for this purpose. This technique is appropriate to the conditions of the societies where the two poets live for purposes such as: drawing the atmosphere of oppression in society and suppressing freedom, instilling hope in society and trying to awaken the people and confront the tyranny of tyrants. Due to its fusion with nature, Shafī'i Kadkanī's poetry is symbolic, allowing for different interpretations. However, in al-Bayātī's poetry, the dimension of nature is less colorful and sometimes due to the explicitness, the way is closed to different interpretations. The two poets look at the realities of society with an optimistic view and decide to take the side of optimism in the struggle between optimism and pessimism. The frequency of these selected binary oppositions in al-Bayātī's poem is more than Shafī'i Kadkanī's. It seems that the realism of the language of Al-Bayātī's poems is effective in this regard versus the imaginary and symbolic language of Shafī'i Kadkanī's poems.

5. References

- 1) **The Holy Quran.**
- 2) Abbāsī, Habibollāh, 2008, **Rainfall Travelogue (Critique, Analysis and Selection of Shafī'i Kadkanī's Poems)**, First Edition, Tehran: Sokhan Publication.
- 3) Al-Bayātī, 'Abd al-wahhāb, 1993, **I complained to a Stone**, First Edition, Beirut: Arab Institute for Research & Publishing.
- 4) Al-Bayātī, 'Abd al-wahhāb, 1999, **Sun's Fountains, "A Resume"**, First Edition, Damascus: Dar al-Farqad.
- 5) Al-Bayātī, 'Abd al-wahhāb, 2008, **Poetry Divan**, Volumes I & II, Beirut: Dar Al-Aoudah.

- 6) Bertens, Hans, 2018, **Fundamentals of Literary Theory**, Mohammād Reza Abolghāsemi (Trans.) (Fourth Edition, Tehran: Māhi Publication.
- 7) Hosseīnī Rād, Abdolmajīd; Kafshchīyān Moghaddam, Asghar; and Farzānehpour, Shādāb Abdī, 2008, “**The Image of Gabriel (AS) in Iranian Painting**”, *Journal of Visual and Applied Arts*, Year 1, No 2, pp. 5-21.
- 8) Jamshīdī, Fātemeh and Hamid Ahmadiyān, 2017, “**Explaining ‘Abd al-wahhāb Al-Bayātī, Three Perspectives on Death**”, *Journal of Lyrical Literature, Sistan and Baluchestan University*, Year 15, No 29, pp. 67-88.
- 9) Selden, Raman and Peter Widdowson, 2005, **Handbook of Contemporary Literary Theory**, Abbās Mokhber (Trans.), Third Edition, Tehran: Tarh-e-Now Publication.
- 10) Shafī’i Kadkanī, Mohammad Reza, 1998, **A Mirror for Sounds**, Second Edition, Tehran: Sokhan Publication.
- 11) Shafī’i Kadkanī, Mohammad Reza, 1999, **The second millennium of mountain deer**, Second Edition, Tehran: Sokhan Publication.
- 12) Sharīfī, Fayz, 2014, **Poetry of Our Time (Šafī’i Kadkani)**, First Edition, Tehran: Negah Publication.
- 13) Vahīd Dastgerdī, Mohammad, 1975, “**Is censorship of the press and other mass media necessary**”? *Magazine of Armaghān*, Year 44, No 4, pp.193-201.

واکاوی تقابل دوگانه خوشبینی و بدبینی در اشعار عبدالوهاب البیاتی و محمدرضا شفیعی کدکنی

هدیه قاسمی فرد^۱ | ناصر زارع^۲ ✉

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران. رایانامه: hdghasemifard@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران. رایانامه: nzare@pgu.ac.ir

چکیده

تقابل دوگانه هر چند مصادیقی به درازای دیرنده تاریخ دارد، اما نخستین بار این اصطلاح را زبان‌شناسان ساختارگرا که در پی روشی منسجم و علمی جهت دستیابی به رابطه معنایی میان دو مفهوم متضاد و متنافی بودند، مطرح ساختند. باری، یکی از این دوگانه‌ها، خوشبینی و بدبینی است که میان آن دو رابطه‌ای متقابل برخاسته از قرینگی و تعامل با یکدیگر، برقرار است. این تقابل که نقش بارزی در زیبایی و انسجام ساختاری متون ادبی دارد، به گونه‌ای بارز در شعر عبدالوهاب البیاتی (۱۹۲۶-۱۹۹۹م) و محمدرضا شفیعی کدکنی (۱۳۱۸ش) آشکار است. این پژوهش با طرح این پرسش که هر دو شاعر برای بیان خوشبینی و بدبینی از چه تقابلهای دوگانه‌ای بهره برده‌اند و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان آن‌هاست، بر اساس روش توصیفی-تحلیلی، مصادیق مشابه و برجسته تقابل دوگانه خوشبینی و بدبینی و دلالت‌های آن‌ها را در اشعار این دو شاعر تحلیل و بررسی می‌کند. این هنر‌ساز در قالب کلماتی با بار مثبت و منفی چون جفت‌واژگان نور و تاریکی، آزادی و اسارت، بهار و زمستان و زایش و مرگ در شعر دو شاعر جلوه می‌یابد. زیربنای اصلی همه این جفت‌واژگان، دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی‌ای است که موجب شده این دو شاعر در کنار واژگان و تعبیراتی که دلالت بر یأس و اندوه دارند، از واژگان و تعبیراتی استفاده کنند که دلالت بر امید و شادی دارند.

کلیدواژه‌ها: تقابل دوگانه، خوشبینی، بدبینی، عبدالوهاب البیاتی، محمدرضا شفیعی کدکنی.

۱- مقدمه

تقابل به عنوان یکی از مفاهیم اساسی زندگی انسان، از آغاز آفرینش در زندگی انسان نمود داشته‌است؛ زیرا «یکی از عملکردهای بنیادین ذهن آدمی خلق تقابل‌هاست.» (برتنس، ۱۳۹۷: ۷۷) علاوه بر تضادهایی چون روز و شب، زمین و آسمان و زشتی و زیبایی، تضادهایی غیر مادی نیز در ذهن بشر موجود بوده و پدیدآورنده نگرش او به هستی است. این تقابلهای دوگانه که اساساً پدیده‌ای فلسفی است، ذیل رویکرد ساختارگرایی تعریف می‌شود. فردینان دوسوسور (Ferdinand de Saussure) زبان‌شناس سوئیسی زبان را نظام تفاوت‌ها می‌داند که در تقابل اجزاء و نشانه‌ها شکل می‌گیرد. (ن.ک. سلدن، ۱۳۸۴:

(۱۴۰)، بر همین اساس، ساختارگرایان بر این باورند که «متون، ساختهٔ مجموعه تقابلهایی اند که در خدمت ساختار قرار دارند و به تثبیت آن یاری می‌رسانند. این تقابلهای اکثرأ سربسته یا غالباً ناپیدایند.» (برتسن، ۱۳۹۷: ۱۴۹) خوشبینی و بدبینی از مفاهیمی است که با عواطف بشر عجین بوده و یکی از مهم‌ترین محور دلالت‌ها را در آثار ادبی به خود اختصاص داده است. از تجلی‌گاه‌های این شگرد ادبی اشعار عبدالوهاب البیاتی و محمدرضا شفیعی‌کدکنی است. این دو شاعر با کاربست واژگان تقابلی با دلالت‌های خوشبینانه و بدبینانه، پیوند پویا و استوار خویش را با واقعیت‌های اجتماعی زمانهٔ خود محفوظ داشته و در کشاکش و تنش میان خوشبینی و بدبینی، غالباً جانب قوای امیدواری را نگاه می‌دارند. بررسی شعر بیاتی و شفیعی‌کدکنی در چارچوب ادبیات تطبیقی به دو موجب میسر است؛ یکی هم‌روزگار بودن و دوستی دیرپای آن دو و دیگر علاقهٔ بیاتی به شعر فارسی و اثر پذیری از آن- و لو از رهگذار ترجمه- چنان که از اشعار او پیداست و آشنایی عمیق شفیعی‌کدکنی با ادبیات کهن و معاصر عربی خاصه با شعر بیاتی. توجه و اشاره به خیام، عطار، مولوی، سهروردی و حافظ از جلوه‌های اهتمام بیاتی به شعر فارسی است. در ارتباط با تسلط شفیعی‌کدکنی بر ادبیات عربی و انس با آن، شواهد و قرائن چندان فراوان است که نیازی به ذکر نمونه نیست؛ چرا که با نگاهی گذرا به آثار تحقیقی، ترجمه و اشعار وی می‌توان به تسلطش پی‌برد و در این‌جا مجال پرداختن به آن‌ها نیست.

۱-۱- بیان مسأله و سؤالات تحقیق

خوشبینی و بدبینی به عنوان دو مفهوم متقابل به گونه‌ای ناگسستنی با تار و پود شعر بیاتی و شفیعی‌کدکنی گره خورده است. اندوه دیرین و همیشگی و ناامیدی از آیندهٔ بشر از مسائلی است که همواره ذهن آن‌ها را به خود مشغول داشته‌است؛ اما از آن‌جا که امیدواری، شیرین‌تر از ناامیدی است؛ لذا در شعر دو شاعر بدبینی و یأس امری گذرا است. آن دو همیشه امیدوار به تغییر هستند؛ از آن جهت که استفاده از نمادها وسیع‌ترین و مناسب‌ترین مجال را برای ظهور و تبیین مفاهیم انتزاعی خوشبینی و بدبینی فراهم می‌آورد؛ لذا خوشبینی و بدبینی در شعر دو شاعر با کاربست نمادها و رموز تصویر شده است. این پژوهش در پی پاسخ به این دو پرسش است:

- دو شاعر برای بیان خوشبینی و بدبینی از چه تقابلهایی بهره برده‌اند؟

- در اشعار این دو شاعر تقابلهای دوگانه‌ای که معطوف به خوشبینی و بدبینی هستند، به لحاظ دلالتی چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

ترسیم چرایی و چگونگی جلوهٔ خوشبینی و بدبینی در کنار یکدیگر در شعر دو شاعر به واسطهٔ نمادهای ملموس و عینی و نحوهٔ نگرش این دو شاعر به این نمادها و بررسی دلالتی آن‌ها از اهداف اصلی این پژوهش است. نظر به هدف و پرسش‌های مطرح شده، این پژوهش با روش توصیفی- تحلیلی و با رویکرد مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی که اساس آن بر شباهت‌هاست، مهم‌ترین تقابلهای دوگانهٔ خوشبینی و بدبینی مشترک در شعر دو شاعر را که وجه اجتماعی و سیاسی دارند برمی‌گزیند. آن‌گاه دلالت و کارکرد شواهد شعری منتخب هر دو شاعر را مقایسه و تحلیل و بررسی می‌کند و تا شباهت‌ها و تفاوت‌های دلالتی آن‌ها نمایان شود. چنان‌که اشاره شده، شواهدی بررسی می‌شوند که بازتابندهٔ دغدغه‌های اجتماعی دو شاعر در ادوار مختلف شاعری است؛ از همین روی پرداختن به اشعار دورهٔ رماتیک دو شاعر از حوصلهٔ این بحث خارج است و خود مجال و مقالی دیگر می‌طلبد.

۱-۳- پیشینه پژوهش

درباره این دو شاعر به شکل تکنوگاری و در خلال کتاب‌ها و مقالات و نیز به شکل تطبیقی و غیر تطبیقی پژوهش‌هایی صورت گرفته است، اما از منظر تقابل‌های دوگانه، شعر این دو با هم مقایسه و تطبیق نشده است. ابتدا چند پژوهش در مورد بیاتی بیان می‌شود: حسین حمزه حمزه المقداد (۲۰۱۵) در کتاب «حرکه التجدید فی الشعر العراقی الحدیث» جنبش شعر نو در عراق را شرح داده و علاوه بر بررسی شعر نازک الملائکه و بدرشاکر السیاب به بیاتی نیز به عنوان یکی از ارکان شعر نو پرداخته و شعر او را از منظر نوگرایی در این کتاب بررسی کرده است. حسن عبد عوده حمیدی الخاقانی (۲۰۰۶) در پایان‌نامه - ای با عنوان «الترمیم فی شعر عبد الوهاب البیاتی» سعی در کشف رموز و اساطیر اشعار بیاتی داشته و عوامل گرایش وی را به اسطوره و نمادپردازی نیز شرح می‌دهد. اما در مورد شفیعی کدکنی نیز می‌توان به این آثار اشاره کرد: کریم فیضی (۱۳۸۸) در کتاب «شفیعی کدکنی و هزاران سال انسان» به اسلوب و فرم کارهای شفیعی کدکنی و نحوه توزیع فکری او در آثارش می‌پردازد. این کتاب متدلوژی آثار شفیعی کدکنی در خلال نگاه او به انسان‌هایی از جنس تاریخ و فرهنگ و اظهارنظر و داوری او درباره آنان است. کریم فیضی (۱۳۸۸) همچنین در کتاب «صد سال تنهایی، در باب آرای شفیعی کدکنی» آراء و نظریات شفیعی کدکنی را در محورهایی چون عقلانیت، تاریخ، فرهنگ، زبان، ادبیات، دین و زندگی بررسی می‌کند. مقاله‌ای همایشی نیز از سلیمه واحدی طلب و رحمان ذبیحی (۱۳۹۶) با عنوان «تقابل دوگانه استبداد و آزادی در برخی نمادهای مجموعه آینه‌ای برای صداها» منتشر شده است که تنها به نمادشناسی مفاهیم استبداد و آزادی در شعر شفیعی کدکنی پرداخته است. آثاری نیز به ویژگی‌های سبکی این دو شاعر با یکدیگر یا با شاعران دیگر پرداخته‌اند که از آن جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: سکینه رنجبران (۱۳۹۰) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی اشعار عبدالوهاب بیاتی و محمدرضا شفیعی کدکنی» انواع پیوندهای بینامتنی میان شعر دو شاعر را در همانندی نام و عنوان اشعار، اتحاد محتوا و درون‌مایه شعر و استفاده از نمادها و تصویرهای مشترک دانسته و از تفاوت رنگ در اشعار آن‌ها سخن می‌گوید، اما بحث تقابل‌های دوگانه در این اثر جایگاهی ندارد. مقاله «بررسی شعر محمدرضا شفیعی کدکنی و عبدالوهاب البیاتی از منظر ادبیات تطبیقی» از ناهده فوزی، مریم امجد و کبری روشنفکر (۱۳۹۳) به بیان اشتراکاتی کلی میان دو شاعر پرداخته و از تقابل‌های دوگانه سخنی به میان نمی‌آورد. از آن جهت که تاکنون پژوهشی به تکنیک تقابل‌های دوگانه در شعر این دو شاعر نپرداخته است؛ لذا بررسی و تحلیل این شگرد ادبی در شعر دو شاعر، موضوع این پژوهش قرار گرفت.

۲- جلوه‌های تقابل دوگانه خوشبینی و بدبینی در اشعار بیاتی و شفیعی کدکنی

تقابل خوشبینی و بدبینی در نفس انسان و سرانجام تمایل به انتخاب، به عنوان یکی از کنش‌های انسان در این جهان، امری بدیهی است. ظهور این دو مفهوم متقابل در جانب یکدیگر و در قالب نمادهایی که دال بر این دو مفهوم هستند، از شگردهای ادبی شعر بیاتی و شفیعی کدکنی است که خواننده را با فضایی جدید از نوسانات عاطفه شعرشان همراه می‌سازد.

۱-۲- آزادی و اسارت

آزادی همواره یکی از بزرگ‌ترین آرزوهای بشر بوده است. آزادی مطرح شده در عصر معاصر به مفهوم دموکراسی غرب نزدیک می‌شود که «عبارت از قواعد و مقرراتی است که تحت این مقررات حکومت اکثریت و حقوق اقلیت به نحوی شایسته و مطلوب و به طور تساوی ملحوظ گردیده است» (وحید دستگردی، ۱۳۵۴: ۱۹۸)؛ لذا این دو شاعر با تکیه بر این مفهوم در کنار اسارت و موانع موجود بر راه آن، فلسفه‌ای جدلی را در متن رقم زده که منجر به ایجاد نوعی کنکاش در مخاطب و افزایش تأثیر کلام می‌گردد. بیاتی جفت‌واژگان آزادی و اسارت را ۶۵ بار و شفیعی کدکنی ۴۹ بار در شعر خود تکرار کرده‌اند. علاوه بر بسامد بالاتر این مفاهیم در شعر بیاتی، صراحت و شفاف‌گویی او، شعرش را اجتماعی‌تر و درگیرتر با اجتماع به

مخاطب عرضه می‌دارد. بیاتی از شاعرانی است که همواره منتظر تحقق انواع آزادی در جهان است؛ لذا با اتخاذ این هنرنامه آرمان‌ها و افکار خوشبینانه خود را این‌گونه تصویر می‌کند: عشر لیال وأنا أكابد الأهوال/ وأعتلی صهوة هذا الألم القتال/ أوصال جسمی قطعوها/ أحرقوها/ نثروا رمادها فی الريح/ دفاتری/ تناهبوا أوراقتها/ وأخمدوا أشواقها/ ومرغوا الحروف فی الأوحال/ دمی بأسمالی/ أنا هذا بلا أسمال/ حرٌّ كهذی النار والريح، أنا حرٌّ إلى الأبد (البیاتی، ۲۰۰۸: ۱۹/۲) (ده شب است و من از ترس و وحشت رنج می‌برم/ از جایگاه این درد بسیار کشنده بالا می‌روم / بند بند بدنم را تکه تکه کردند/ آن را سوختند/ خاکسترش را در باد پراکندند/ دفاتر اشعارم را غارت کردند / و شور و شوق‌هایش را خاموش کردند/ حروف را گل‌آلود کردند/ خونم را در لباس کهنه‌ام آغشته کردند / این منم بدون لباس کهنه/ آزاد بسان این آتش و باد، من تا ابد آزادم).

تصویر بدبینانه اسارت در این بند با اعمال دلخراشی چون بریدن اعضای بدن، سوختن و پراکندن خاکستر و تصویر خوشبینانه آزادی با تأکید بر آزادی شاعر شکل می‌گیرد. مستبدین جسم و روح بیاتی را نشانه گرفته و بعد از سوزاندن اندیشه‌های او، از هراس تبلور دگرباره آن از دل خاک، خاکسترش را در باد پراکنده ساخته و دفتر اشعارش را غارت کردند. گویی که دشمنان چنین می‌پنداشتند که شاعر ققنوسی است که خاکسترش مأمونی برای زایش اندیشه‌هایی انقلابی است. اما شاعر بی‌اعتنا به اقدامات مستبدین، خوشبینانه خود را تا ابد آزاد و رها معرفی می‌کند؛ زیرا بر آن است که «شاعر حقیقی مادام که زنده است هرگز نمی‌میرد.» (البیاتی، ۱۹۹۳: ۸۰)

شفیعی کدکنی نیز با خلق فضایی مشابه از بدبینی و خوشبینی با یاری عناصر طبیعت به تبیین مفهوم عینی آزادی در جانب کلماتی که به موانع تحقق رهایی اشاره دارند، می‌پردازد؛ زیرا «او هرگز نمی‌تواند انسان و اجتماع را فراموش کند، با این همه مایه‌های شعر او همان طبیعت است. طبیعت برای او سمبل زندگی است و گویی طبیعت را با انسان درمی‌آمیزد.» (عباسی، ۱۳۸۷: ۱۰۲-۱۰۳)، پس چنین می‌سراید: کنار باور سبز صنوبرها/ میان شمعدانی‌ها و شیدرها/ جهان در لحظه‌ای زیباست/ اگر این ظلمت و زنگار/ که می‌بندد ره دیدار،/ بگذارد./ تمام روشنایی‌نامه باران/ مدیج رستگاری‌هاست/ فراخای جهان سرشار از آزادی و شادی‌ست/ اگر این دیو و این دیوار/ بگذارد. (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۲۴۶-۲۴۷)

خوشبینی در این بند در تصویر دل‌انگیز آزادی و شادی در فراخای جهان و تصویر بدبینی در ظلمت و زنگار دیو و دیوار، ترسیم می‌شود. آغاز شعر شفیعی کدکنی برخلاف آغاز شعر بیاتی که غم‌آلود و آکنده از یأس است، خوشبینانه و با خاطرات طبیعت سبز دنیای کودکانه‌اش همراه است. باور سبز صنوبر رهایی و امیدواری بر تحقق آزادی و زیبایی استوار است. اما ناگاه رگه‌هایی از یأس و بدبینی با عبارت «اگر این ظلمت و زنگار/ که می‌بندد ره دیدار، بگذارد» در ذهن مخاطب شروع به جنبش می‌کند. این ظلمت و زنگار را می‌توان نمادی از شرایط نابسامان و خفقان اجتماعی عصر شاعر دانست. شاعر در گریزی دیگر خواننده را دعوت به خوشبینی کرده و روشنایی باران رهایی را بشارت دهنده رستگاری انسان در سایه آزادی و شادی می‌داند. اما گویی شاعر به تحقق این آرزو چندان اطمینان ندارد؛ چرا که دگرباره با یادکرد دیو و دیوار، بر بُعد بدبینانه و مردد شعر خویش تأکید می‌ورزد.

تصویر آزادی و موانع موجود بر سر راه آن دو بُعد خوشبینانه و بدبینانه مشترک شعر دو شاعر است. با این تفاوت که بیاتی شعر خود را به دو بخش مجزا تبدیل کرده: بخش اول تصاویر اندوه‌بار و بخش دوم تصویری روشن از امید به تحقق آزادی تا ابد. اما شعر شفیعی کدکنی حالتی دایره‌وار دارد؛ یعنی از خوشبینی به سوی بدبینی و بالعکس در حرکت است. از سویی دیگر صراحت بیاتی شعر او را به شعری تک‌بُعدی بدل کرده چندان که راه را بر چند معنایی بودن بسته‌است. در حالی که شعر شفیعی کدکنی به علت بهره بردن از عناصر طبیعی و دوری از صراحت امکان دلالت‌های متفاوت را میسر می‌سازد.

بیاتی با تلمیحی به آیه مبارکه (ولا تحسبنَّ الّذین قُتِلوا فی سبیل اللّهِ أمواتاً بلْ أحياءٌ) (آل عمران/ ۱۶۹) به جاودانگی شهدای دفاع از آزادی اشاره کرده و چنین می‌سراید: لن یموتَ الشهداء/ فهم البذرُ والزهرَةُ فی أرض الفداء/ وهم الساحل

و البحر و شعر الشعراء / كلما خیم لیل / فجرت بغداد فی محتتها نهر ضیاء / كلما ظل دم / أینع بستان و ثار الفقراء / وطن حر و شعب صامد فی کبریا / لم یلن فی قبضه الجلاذ (البیاتی، ۲۰۰۸: ۲ / ۱۲۲) (شهدا نمی‌میرند / پس آنان بذر و شکوفه در سرزمین فدا شدن هستند / و آنان ساحل و دریا و شعر شاعرانند / هرگاه شب خیمه زند / بغداد طلوع می‌کند در حالی که در رنجش رود نور است / هرگاه خونی ریخته شود / میوه) باغی می‌رسد و فقرا می‌شورند / وطنی آزاد و ملتی مقاوم در بزرگی / که هرگز تسلیم جلاذ نمی‌شود).

مضمون بدبینانه اسارت در این بند با تعبیراتی چون شب محنت، خون هدر رفته و دست جلاذ و مضمون خوشبینانه آزادی با اشاره مستقیم به آزادی وطن ترسیم می‌شود. شاعر با الهام از این آیه و به دستیاری قدرت هنری خویش، شهدا را به بذرهایی نهفته در خاک قربانگاه و ساحل و دریا تشبیه می‌کند؛ چرا که آنان الهام بخش دیگران و نماد پویایی می‌باشند. این بند با وجود الفاظ خوشبینانه‌ای چون دانه، شکوفه، ساحل و دریا اندوهی پنهان را در خود می‌پرورد و آن انعکاس دردی است که واژه شهید در دل انسان برمی‌انگیزاند. علاوه بر این عبارت استعاری (خیمه زدن شب) بُعد دیگر بدبینی در این شعر است. اما این یأس گذرا است؛ چرا که مردم «به زندگی ایمان دارند و با سکوت جهت تغییر آن مداوم می‌کوشند. این ویژگی وراثتی فقرا از زمان‌های گذشته است. آن‌ها شبیه به بذرهایی ابتدایی برای خشم و طغیانند.» (البیاتی، ۱۹۹۹: ۲۲-۲۳) پس وطن به واسطه فقرای انقلابی آزاد و دست جلاذان از آن دور است.

شفیعی کدکنی نیز برای ترسیم تقابل خوشبینانه آزادی و بدبینانه اسارت و موانع تحقق رهایی، از واژگانی با مدلول‌های امیدوارکننده در تقابل با مفاهیمی غم‌زا چنین بهره می‌برد: درین خموشی و پرده‌پوشی / به گوش آفاق می‌رساند، / طنین شوق و سرود ما را. / چه شعرهایی / که واژه‌هایی برهنه امشب / نوشته بر خاک و خار و خارا / چه زاد راهی به از رهایی / شبی چنان سرخوش و گوارا! / درین شب پای مانده در قیر / ستاره سنگین و پا به زنجیر / کرانه لرزان در ابر خونین / تو دانی آری، / تو دانی آری / دلم ازین تنگنا گرفته. / بگو به باران / بیارد امشب / بشوید از رخ / غبار این کوچه باغ‌ها را (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۷: ۳۲۴-۳۲۵)

تصویر بدبینانه اسارت در این بند با واژگانی چون خموشی، خار و خارا، شب پای مانده در قیر، زنجیر و ابر خونین و تصویر خوشبینانه آزادی با واژه توشه آزادی بیان می‌گردد. با آن‌که شاعر از واژگان گوناگونی برای ترسیم فضای اسارت بهره برده اما واژه آزادی با تکرار یک باره خود، از چنان قدرتی برخوردار است که تصویر بدبینانه اسارت را کاملاً درهم شکند. شعر شفیعی کدکنی برخلاف شعر بیاتی که با خبر خوش زنده بودن شهدا آغاز می‌گردد، ترسیم‌گر فضای اختناق است. اما این بدبینی گذرا با رسیدن صدای شعر شاعر که پژواکی از آزادی است، به سرعت مبدل به خوشبینی می‌شود. اما شاعر در چرخشی دوباره، به بدبینی روی آورده و تصویرگر شب ظلمانی و ستارگانی در زنجیر می‌شود. شب در این بند، دو نقش پارادوکسی دارد؛ هم شاد و مسرور در هنگام رهایی و هم دلگیر و ملول از زنجیر اسارت. اما آنچه در این شعر، در متن حادثه قرار می‌گیرد باران است. شاعر از باران رهایی می‌خواهد که سخاوتمندانه با بارش خود، ابهام درونی شب وطن را زدوده و به آن آزادی ببخشد. این بند، آزمودن نوعی شعر متفکرانه در قالب ایماژهایی دوسویه است.

خوشبینی بیاتی در این مقطع، صراحت بیشتری نسبت به شفیعی کدکنی دارد؛ چرا که بیاتی صراحتاً عراق را کشوری آزاد دانسته و با حرف نفی «لن» (هرگز) بر عدم دستیابی مستبدان بر عراق حتی در آینده تأکید می‌ورزد، اما شفیعی کدکنی با وجود ستایش مکرر رهایی در این بند، تحقق آن را به آرزو و امید گره می‌زند.

۲-۲- نور و ظلمت

نور از مفاهیمی است که دلالت‌های مثبت و امیدوارکننده‌ای را در فرهنگ و ادبیات فارسی و عربی دارد. ظلمت به عنوان مفهومی مقابل با نور و روشنایی از دیرباز مورد اهتمام هنرمندان بوده است؛ از این روی بیاتی و شفیعی کدکنی بسیار در لفافه

این دو نماد متقابل، آرا و افکار خود را به خواننده می‌نمایانند. بسامد تکرار این جفت‌واژگان در شعر بیاتی ۹۰ بار و در شعر شفیع‌ی کدکنی نیز ۹۰ بار است. به نظر می‌رسد این نگاه مشترک و همسو به جهان و هستی به نحوهٔ ارزیابی و نگرش مشترک این دو شاعر و پذیرش اصل ایجابی و سلبی به صورت برابر نزد آن‌ها بازمی‌گردد. بیاتی با ترسیم شرایط نامساعد کشور و شکست آرزوها و آمال اجتماعی درگیر بدبینی می‌گردد، اما این بدبینی از سنخ غم و اندوه فرساینده نیست؛ چرا که شاعر برای شعرش نوری را تصور کرده که قدرت تخریب ظلم و ستم را در خود پرورده‌است؛ بنابراین چنین می‌سراید: عین السجین/ من قیوه الأرضی تضرع، والمصیر/ واللیل والنجم الحزین علی الغدیر/ الریح تطمسُه، وفی القفر الوعیر/ کنا نسیر/ کانت قوافلنا بلا نجم، وقد کنا نسیر/ ما کان لا، عبثاً یکون/ لا! لن یکون/ کلماتنا ستدکُ جدرانَ السجون/ وتُضیء للموتی منازلهم وتکتسیحُ الطغاة/ بحروفها المتوهجات/ کلماتنا! ما کان لا، عبثاً یکون (البیاتی، ۲۰۰۸: ۱/ ۱۴۳) (چشم زندانی/ از سیاهچاله‌اش ناله می‌کند و سرنوشت/ و شب و ستارهٔ غمگین بر فراز آبگیر/ باد آن را محو می‌کند، و در بیابان دشوارگذر/ حرکت می‌کردیم/ کاروانهایمان بی‌ستاره (راهنما) بود، و حرکت می‌کردیم/ نبود نه، بیهوده می‌باشد/ نه! هرگز نخواهد بود/ کلمات ما دیوارهای زندان‌ها را ویران خواهد کرد/ و منازل مردگان را روشن می‌کند و سرکشان را نابود می‌سازد./ با حروف افروخته‌اش/ کلمات ما! نبود نه، بیهوده می‌باشد.)

تقابل بدبینی و خوشبینی در این بند با استفاده از شب بی‌ستاره که دلالت بر ظلام و تاریکی محض دارد و روشنای شعر شکل می‌گیرد. شعر بیاتی با استفاده از فضای زندان و استعارهٔ مکینهٔ نالیدن چشم، سعی در تبیین ظلم و حرمانی دارد که ظالمان بر جامعه روا می‌دارند. این فضای بدبینانه با ترسیم شب تاریک و کور سوی ستارهٔ امید شاعر بر آبگیر وطن، به اوج خود می‌رسد. گویی محو شدن پرتو این ستارهٔ غمگین توسط باد نامساعد در بیابان دشوارگذر مشکلات وطن باید پایان آمال و اوج بدبینی شاعر باشد. اما این‌گونه نیست که بدبینی، شاعر را به رکود وادارد بلکه اندوه او حاصل تفکر و ثمربخش است؛ لذا دیری نمی‌پاید که کلمات با مدلول غم‌بار به کلماتی با مفاهیم خوش‌بینانه تغییر می‌یابد؛ چرا که شاعر و دیگر مبارزان وطن با آن‌که ستاره‌ای ندارند که در تاریکی مشکلات وطن، راهگشایشان باشد اما با نور کلمات خود دیوارهای پوشالی زندان را فروریخته و سرکشان را نابود می‌سازند. تکرار کلمات منفی ما، لا و لن دلالت بر ثمربخشی این حرکت در زمان‌های سه‌گانهٔ گذشته، حال و آینده دارد و این همان روح خوشبینانه است؛ چرا که «شاعر آن هنگام که با رنج هستی و خواری جهانی و زمینی نه به تنهایی بلکه همراه دیگران مواجه می‌شود، دهانی می‌گردد که با تمامی دهان‌های بینوایان و رنج‌دیدگان و مطرودان و له‌شدگان در هر زمان و مکان فریاد برمی‌آورد.» (البیاتی، ۱۹۹۳: ۳۵)

شفیع‌ی کدکنی نیز چون بیاتی وجود نوری اثربخش را باور دارد. او همچنین اثرات خوشبینانه نور در پرتو مقاومت در راه اعتلای وطن در مقابل ظلمت موجود در جامعه را چنین ترسیم می‌کند: در پشت عاج دندان‌هاتان/ برج سکوت و توطئه پیداست/ ای داد! با آذرخشوارهٔ شعرم/ فریاد می‌زنم که مبادا/ این‌جا/ فردا کتیبه‌ای بنویسند،/ با قطره‌ای مرگبِ ظلمت/ با لهجهٔ تاتار: «شهری که رفت از یاد/ شهری که زیر شن‌ها مدفون شد/ چون شاعری نداشت» و/ فریاد! (شفیع‌ی کدکنی، ۱۳۷۸: ۸۷-)

(۸۸)

خوشبینی در این بند با آذرخشوارهٔ شعر و بدبینی با مرگبِ ظلمت رنگ می‌گیرد. شفیع‌ی کدکنی با استفاده از ترکیب دندان‌ی عاج‌وار و با استفاده از لفظ تاتار تصویری نمادین از دشمنی مهیب و خوفناک به دست می‌دهد، سپس آشکارا به مقاصد شوم آنان در جهت نابودی وطن با ترکیب برج سکوت و واژهٔ توطئه اشاره کرده و با جملهٔ انشایی «ای داد» افسوس و تحسر خویش را بر این واقعه بیان می‌دارد تا مخاطب را با تلاطم درون خویش آشنا و با فضای تاریک حرمان و ستم همراه گرداند. این بدبینی بر شاعر کارساز نیست؛ زیرا او تمام هستی و وجود خویش را با نور شعر پیوند زده و بر آن است تا با آذرخش شعرش فریادی برآرد که ظالمان را سرنگون سازد.

در دو بند مذکور هر دو شاعر با تصور نوری تابنده برای اشعارشان سعی در زدودن تاریکی از بستر جامعه دارند و این تقابل خوشبینی و بدبینی است.

فکر وطن و آمل تحقق نیافته آن همواره قرین بیاتی بوده و او با خطاب قرار دادن نور آزادی و امید چنین می‌سراید: یا صرخات النور/ ها آنذا محاصر مهجور/ ها آنذا موت/ فی ظلمة التابوت/ یاأکل لحمی ثعلب المقابر/ تطعننی الخناجر/ من بلد لبلد مهاجر/ علی جناح طائر/ أیتها العذراء/ والنور والتراب والهواء/ وقطرات الماء (البیاتی، ۲۰۰۸: ۲/ ۱۴۵-۱۴۶) (ای فریادهای نور/ هان من این محصور مهجورم/ هان من آنم که می‌میرم/ در تاریکی تابوت/ گوشتم را روباه گورستان‌ها می‌خورد/ مرا خنجرها ضربه می‌زنند/ از سرزمینی برای سرزمینی مهاجر/ بر بال پرنده‌ای/ ای دوشیزه/ و نور و خاک و هوا/ و قطرات آب.) فریادخواهی از نور نشانه خوشبینی و ظلمت تابوت نشانه‌ای از نفوذ روح بدبینانه در این شعر است. بدبینی در این شعر با تصاویر غم‌بار حصار و غربت تحمیلی بر شاعر که موجبات مرگ وی را در تابوت تاریخ فراهم می‌آورد، شکل می‌گیرد. شاعر حتی با مرگ نیز از این مصائب رها نمی‌گردد؛ زیرا روباه گورستان‌ها گوشت او را خورده و بر جسمش ضربه‌های هولناک وارد می‌کند. اما از آن‌جا که بیاتی اساس فکرش بر بدبینی نیست، از نور کمک می‌خواهد تا با تابش خود بر پدیده‌هایی طبیعی چون خاک و هوا و آب، آثار این ظلمت را محو کند.

شفیعی کدکنی نیز با تصویر کشاکش موجود میان نور و تاریکی به ترسیم نابسامانی و آشفتگی به امید برگرداندن شکوه گذشته در قالب چنین کلمات متقابلی پرداخته‌است:

می‌دانم این را که چراغی هست/ جانش/ سراسر/ ثروتِ ایثار/ اما/ آن‌جا که چشمی نیست/ آن سوی این دیوار./ وین-سوی؛/ در بی‌چراغی‌ها،/ نگاهم/ مثل قیری/ می‌چکد/ بر خاک./ افسوس!/ سوزد چراغ آن سوی و/ من در ظلمتِ این سوی،/ بی‌دیدار. (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۲۰۷-۲۰۸)

تقابل خوشبینی و بدبینی در این بند در قالب روشنی چراغ در برابر ظلمت قیر جلوه می‌یابد. شاعر با اذعان به عینیت چراغ که نمادی از آزادی است، شعر خود را با القای احساساتی خوشبینانه آغاز می‌کند. چراغی که به دور از چشم دشمنان، هستی گرفته و راه دستیابی‌اش ایثار است. اما شاعر با گسستن رشته این امید تصویرگر مقطعی از وضعیت اسفبار جامعه و بدبینی می‌شود. آن‌جا که چراغی نیست و نگاه شاعر که از یأس بسان قیر تاریک و ظلمانی شده «و نی‌نی چشمان او، قطره‌قطره بر زمین می‌چکد و ترشح می‌کند» (شریفی، ۱۳۹۳: ۱۴۷)؛ زیرا افسوس شاعر بر عدم دیدار این چراغ به این سبب است که از اوضاع وطن بوی بهبود نمی‌شنود.

هر دو شاعر با آن‌که به قدرت نور آزادی و امید ایمان دارند، اما با کلماتی غمبار به بیان اندوه درونی خویش در قبال مشکلات جامعه می‌پردازند. بیاتی بعد از ترسیم فضای فرورفته در یأس جامعه، از نور و دیگر مظاهر آزادی یاری می‌خواهد و این بند را با خوشبینی خاتمه می‌دهد، در حالی که شفیعی کدکنی معتقد به وجود چراغ آزادی در فضایی به دور از چشم دشمنان وطن است؛ لذا نهایت این شعر به تحسر و بدبینی کشانده می‌شود.

۳-۲- بهار و زمستان

بهار و زمستان از دیرباز کانون توجه شاعران و دستمایه خلاقیت و تصویرسازی و با مضمون‌های متقابل خود ترسیم‌گر مفاهیم مورد نظر آنان بوده‌اند. در گذشته توصیف زمستان و بهار برای توصیف بود بی هیچ مدلول اجتماعی. اما اکنون این کلمات رنگ و بویی اجتماعی و سیاسی یافته‌است؛ از این روی زمستان غالباً بیانگر خفقان و ناامیدی و بهار نویدبخش آزادی و امید در جامعه است. بیاتی و شفیعی کدکنی نیز با الهام از این دو فصل به مضامین سیاسی و اجتماعی خود جامعه حیات بخشیده‌اند. این تقابل در شعر بیاتی ۳۴ بار و در شفیعی کدکنی ۲۸ بار آمده‌است. با آن‌که شعر شفیعی کدکنی غالباً رنگ و بویی از طبیعت دارد، اما علت کمتر بودن تکرار این تقابل شاید به نگاه خوشبینانه‌تر شفیعی کدکنی بازگردد. او غالباً در پی ترسیم

بهار و تحولات ارزنده آن است و بر آن نیست تا با ترسیم زمستان، ماهیت بهار را به خواننده بنماید؛ زیرا او معتقد است که بهار به خودی خود زیننده تقدیر است؛ خواه در کنار زمستان باشد خواه نباشد. بیاتی در شعری اجتماعی با رنگ و بوی خوشبینانه از بازگشت بهار همراه با پرستوها چنین خبر می‌دهد: لو لم تمت / وحجبت عن عینی الجلید / وصرخت من أعماق یاسی: لا أرید! / هی والسنونو والربیع، غدا تعود / وحجبت عن عینی الجلید، ومن جدید / فوق الحقول، تالاً القمر النحیل (البیاتی، ۲۰۰۸: ۱ / ۱۷۸) (کاش نمی‌مرد / و از چشمانم یخبندان را دور کردم / و از ژرفای ناامیدیم فریاد برآوردم: نمی‌خواهم / او و پرستو و بهار، فردا باز می‌گردند / و دور کردم از چشمانم یخبندان را، و از نو / بر فراز کشتگاه‌ها، مهتاب تکیده درخشید.) تصویر دور کردن یخبندان و بازگشت پرستو و بهار و ماه تکیده نشانه‌های خوشبینی و مرگ و یخبندان بیانگر بُعد بدبینانه این بند هستند. شاعر بدبینی و جمود را که یخبندان نمادی از آن است از فکر خویش بیرون افکنده و با وجود ناامیدی، با جمله (لا أرید: نمی‌خواهم) اوج اعتراض خوشبینانه خویش را به وضعیت موجود جامعه بیان می‌کند. سپس نویدبخش بازگشت بهار و پرستوها همراه معشوقه می‌گردد؛ چرا که بر فراز مزرعه‌های وطن، هلال تکیده ماه که استعاره از حرکات آغازین برای تغییر و تحول بایسته است، در حال تابیدن است.

شفیعی کدکنی برخلاف بیاتی که آرزوی وصال بهار را برای وطن در دل دارد، بهار را از رسیدن به وطن خویش برحذر داشته و چنین می‌سراید: برگرد ای بهار! که در باغ‌های شهر / جای سرود شادی و بانگ ترانه نیست / جز عقده‌های بسته یک رنج دیرپای / بر شاخه‌های خشک درختان جوانه نیست. / این شهر سرد یخزده در بستر سکوت / جای تو، ای مسافر آزاده‌پای! نیست / بند است و وحشت است و درین دشت بی‌کران / جز سایه خموش غمی دیرپای نیست. / دژخیم مرگرای زمستان جاودان / بر بوستان خاطره‌ها سایه‌گستر است / ... / آن‌جا برو که لرزش هر شاخه - گاه رقص - / از خنده سپیده‌دمان گفت و گو کند (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۷: ۹۴-۹۳)

بهار، رقص و خنده سپیده‌دمان نمادهای خوشبینانه و شاخه‌های خشک، شهر سرد یخزده و دژخیم مرگرای زمستان دلالت‌های بدبینانه این شعر هستند. شاعر با نهی به بهار که نمادی از خوشبینی است، او را از ورود به باغ‌های وطن منصرف می‌کند. این عبارت خبر از بدبینی و اندوه دامنگیر شاعر دارد. غالباً شاعران با استقبال از بهار آرزوی وصالش را در دل می‌پروراند اما شفیعی کدکنی در چرخشی به گرد بدبینی، آگاهانه آن را از آمدن برحذر می‌دارد؛ چرا که وطن بستری مناسب برای شادی نیست. شاعر با تشبیه عقده‌های ناشی از رنج دیرپای استبداد به تنها جوانه موجود بر درختان وطن، ترسیم‌گر بخشی دیگر از بدبینی می‌گردد. او خیرخواهانه از بهار می‌خواهد که با ترک ایران، رو به سوی وطنی نهد که سپیده‌رهایی در آن پا به عرصه وجود نهاده است. «این حال و هوای پرفشار غم‌انگیز، با ایماژها و اطناب‌های کلامی مختص شاعران دهه سی و چهل همراه و همپوش شده است که معمولاً با روحیه امیدوار شاعر همخوان نیست.» (شریفی، ۱۳۹۳: ۵۲)

این دو بند از حیث تقابل نمادهای خوشبینانه بهار و بدبینانه زمستان مشابه هستند. اما وجه غالب شعر بیاتی امید به آمدن بهار و خوشبینی است، در حالی که شفیعی کدکنی با اذعان به اثرات بایسته بهار بر جامعه‌ای دیگر، خواهان عدم رسیدن بهار به سرزمینش می‌شود. به نظر می‌رسد که شاعر برای مبارزه در راه آزادی طریقه‌ای سلبی که آن ظاهراً سخنی را بیان کردن در حالی که مخالف آن را امید داشتن است، برمی‌گزیند.

بیاتی با دیدگاهی خوشبینانه و امیدوار بار دیگر آمدن بهار را با ذوب شدن یخ‌های ناامیدی را چنین نوید می‌دهد: وانتظرتک فی الجلید / وصرخت ائی لست، یا موسکو، وحید / ما دام قلبک یحتوینی / یحتوی حب الجمیع. / ما دمت أشعراً بالربیع / یختال فی ساحاتک البیضاء / کالطفل الرضیع. / سیدوب، یا موسکو، الجلید (البیاتی، ۲۰۰۸: ج ۱ / ۴۱۹-۴۲۰) (در یخبندان منتظر تو ماندم / و فریاد برآوردم که من تنها نیستم، ای مسکو / مادامی که قلبت مرا دربرمی‌گیرد / عشق همه را دربر

می‌گیرد/ مادامی که بهار را احساس می‌کنم/ در گستره‌های سپید تو مغرور می‌گردم/ بسان طفلی شیرخوار/ ذوب خواهد شد ای مسکو/ یخبندان)

عشق و بهار دلالت‌های خوشبینانه در قالب نماد بهار و یخبندان تنها نماد بدبینانه این بند است. شاعر در بدبینی ناشی از یخبندان زمستان تبعید، منتظر بهار خوشبینانه آزادی است. شاعر تنها نیست؛ چرا که مسکو با پذیرش شاعر تبعیدی، به او آرامشی مقطعی اهدا کرده است و از آن‌جا که عشق به انسانیت در تار و پود شاعر تنیده شده است؛ لذا مسکو با پذیرش شاعر، رضایت و عشق همه انسان‌ها را بدست آورده است. مادامی که شاعر آمدن بهار آزادی را احساس می‌کند، این بهار بسان طفلی شیرخوار سرمست می‌گردد. شاعر در پایان بند با جمله (یخبندان ذوب خواهد شد)، دگرباره بر خوشبینی خویش تأکید می‌ورزد.

شفیعی کدکنی بار دیگر در تقابل خوشبینانه بهار و بدبینانه زمستان، با آن‌که آمدن بهار را نوید رهایی می‌داند، اما دلواپس برگی بی‌درخت است و چنین می‌سراید: گر درختی از خزان بی‌برگ شد/ یا کرخت از سورتِ سرمای سخت/ هست امید که ابر فرودین/ برگ‌ها رویاندش از فرّ بخت/ بر درخت زنده بی‌برگی چه غم؟/ وای بر احوالِ برگِ بی‌درخت! (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۸: ۲۴۴)

درخت، امید، ابر فرودین، رویاندن برگ نمادهای خوشبینی و سورت سرمای سخت و برگ بی‌درخت جلوه‌های بدبینی این شعر است. آغاز شعر شاعر با تصویر بدبینانه درخت وجود آدمی است که سورت سرمای سخت زمستان مشکلات، آن را بی‌بار و برگ کرده است. ابر فرودین در برابر این تصویر بدبینانه، نماد امید و خوشبینی است. شاعر معتقد است که درخت وجود آدمی اگرچه در گذران حیات دستخوش رنج و عذاب گردد، اما با امید به بهبود از حرکت باز نمی‌ایستد و این تقابل بایسته خوشبینی و بدبینی است که منجر به شکست بدبینی می‌گردد. اما این شعر با خوشبینی خاتمه نمی‌یابد؛ چرا که افسوس و حسرت شاعر بر برگ است که از درخت جدا باشد. به نظر می‌رسد که عبارت پارادوکسی (برگ بی‌درخت)، استعاره‌ای از عقاید و آرمان‌های انسانی باشد که امکان حضور نمی‌یابد.

این دو بند نیز از جهت نشانه‌های خوشبینانه بهار و بدبینانه زمستان مشابه هستند. با این تفاوت که شعر بیاتی با امید به تحول به سمت و سوی بهبود خاتمه می‌یابد، اما شعر شفیعی کدکنی در پی بیان اصلی فلسفی است که دلالت بر حسرت و اندوه شاعر بر اندیشمندانی دارد که فرصت ابراز نمی‌یابند.

۴-۲- زایش و مرگ

اندیشیدن به مرگ و معنای زندگی و رابطه متقابل آن‌ها با تاریخ تفکر بشر عجیب بوده است. تفسیر رابطه متقابل این دو پدیده از رویکردها و شاخصه‌های اساسی اندیشه بیاتی و شفیعی کدکنی است. آن دو معتقد به تأثیر و تأثر مرگ و زندگی بر یکدیگرند. بسامد تکرار زایش و مرگ در شعر بیاتی ۹۳ بار و در شعر شفیعی کدکنی ۳۳ بار است. بیاتی از شاعرانی است که برخلاف شفیعی کدکنی موضوع مرگ سهم بسزای در اندیشه و آثارش دارد. اما چینش مرگ و زندگی در شعر بیاتی در جانب یکدیگر است. مرگ در اندیشه او آغاز یک مرحله نوین از حیات است. چنان‌که مرگ قدرت خود را در مواجهه با افکار بیاتی از دست داده است. «عدم هراس از مرگ، فرصتی برای تأملی آرام و عمیق فراهم می‌آورد و از این رو است که مرگ ویرانگر و ترسناک از نظر دیگران، برای بیاتی پرده از راز دیگری به نام ولادت برمی‌دارد، تا ساختاری جدلی از گونه‌ای تازه، جایگزین آن‌ها شود.» (جمشیدی و احمدیان، ۱۳۹۶: ۸۱) پس شاعر چنین می‌سراید: من این یأتی النور؟/ ونحن فی کل العصور حجر الطاحون/ نستبدل الأغلال بالأغلال فی الطابور/ یبئنا الطغاة للطغاة والملوک للملوک/ لکننا نطلّ صامدین/ نموت واقفین/ نبحر واقفین/ لمدن المستقبل البعید/ نغتصب العالم بالموت وبالثورة والرحیل/ نموت فی غربتنا لکننا نولد من جدید (البیاتی، ۲۰۰۸م: ۲/ ۲۵۱). (نور از کجا می‌آید؟/ و ما در همه روزگاران سنگ آسیابیم/ غل و زنجیرها را به غل و زنجیرها در ستون تبدیل می‌-

کنیم/ طغیانگران ما را به طغیانگران می‌فروشند و پادشاهان به پادشاهان/ ولی ما مقاوم می‌مانیم/ ایستاده می‌میریم/ ایستاده به سفر دریایی می‌رویم/ برای شهرهای آینده دور/ جهان را با مرگ و انقلاب و سفر غصب می‌کنیم/ در غربتمان می‌میریم ولی ما از نو متولد می‌شویم.)

تصویر خوشبینانه زندگی در واژگانی چون نور، انقلاب و تولد از نو و تصویر بدبینانه مرگ در مرگ و غربت جلوه‌گر می‌شود. این بند از شعر بیاتی با پرسشی آمیخته از خوشبینی و بدبینی درباره محل تابش نور آزادی و حیات آغاز می‌شود. سپس شاعر فقرا را چون سنگ آسیاب مهیاکننده بذره‌های افکار انقلابی می‌داند. همان‌گونه که خود اذعان دارد: «هرگاه در آسیاب روستا و سنگش اندیشه می‌کردم، تصور می‌کردم که فقرا سنگ آسیاب هستند و این سنگ آماده برای نظام بزرگ هستی‌بخش و ترس‌برانگیز است» (البیاتی، ۱۹۹۹: ۲۳)؛ لذا این نظام بزرگ از چنان توانی برخوردار است که خود را از غل و زنجیر رهاکننده و آن را بر دشمن بیفکند. بیاتی در چرخشی معکوس از عدم اختیار خود و دیگر هم‌وطنان شکوه کرده و این همان روح بدبینانه است. اما شاعر هرگز ناامید نیست؛ چرا که نقاب سندباد را بر چهره زده و تحقق آرزوهای دورش را به سفر دریایی به دوردست‌ها گره می‌زند. آرزوی رهایی بیاتی فقط مختص جغرافیای عراق نیست، بلکه او بر آن است تا با مرگ و انقلاب و سفر، جهان را از سیطره سرکشان به درآورد و این نقطه، اوج خوشبینی شاعر است. او با مرگ در غربت باید دچار یأس و بدبینی شود، اما در جهان‌بینی بیاتی مرگ هر مبارز تولدی دگرباره در عالم حیات است.

مضمون متقابل مرگ و زندگی در شعر شفيعی کدکنی با اسلوبی دگرگون‌شده جلوه می‌کند. او با حفظ فاصله مناسب از عینیت‌گرایی بیاتی، با استناد به ققنوس که اسطوره‌ای نامیرا و جاودانه است، چنین می‌سراید: شنیدی یا نه آن آواز خونین را؟- / نه آواز پر جبرئیل، / صدای بال ققنوسان صحراهای شبگیر است / که بال‌افشان مرگی دیگر، / اندر آرزوی زادنی دیگر، حریق دودناک افروخته / در این شب تاریک، / در آن سوی بهار و آن سوی پاییز: / نه چندان دور، / همین نزدیک. / ... / در آن جایی که آن ققنوس آتش می‌زند خود را، / پس از آنجا / کجا ققنوس بال‌افشان کند / در آتشی دیگر؟ / خوشا مرگی دگر، با آرزوی زایشی دیگر. (شفيعی کدکنی، ۱۳۷۷: ۲۴۵-۲۴۶)

در این بند سایه‌های بدبینی در واژگانی چون آواز خونین و مرگی دیگر و رنگ‌های خوشبینانه در بهار و آرزوی زایش آشکار می‌گردد. شاعر این بند را با پرسش درباره آوازی خونین از مخاطب آغاز می‌کند و به منظور هدایت مخاطب به پاسخ، ذهن او را از اهتمام به آواز پر جبرئیل که نمادی از خلق کائنات است، دور کرده تا توجه او را به اسطوره ققنوس جلب کند. از آنجا که «جبرئیل را دو پر است: یکی راست و آن نور محض است. و پری است چپ پاره‌ای، نشان تاریکی بر او که یک جانب به نابودی دارد» (حسینی‌راد، ۱۳۸۷: ۲۰)؛ لذا شاعر آن را در مقابل ققنوس که در حال مرگ و حیات است، برگزیده است. رنگ‌های بدبینی در آغاز این بند با صدای بال ققنوسان در صحرائی شبگیر که خبر از مرگی قریب‌الوقوع در شبی تاریک دارد، جلوه می‌یابد. اما این بدبینی چون دیگر اشعار شفيعی کدکنی با چرخش به سوی خوشبینی به زایشی دگرباره تغییر می‌یابد. شاعر برای ترسیم مرز میان مرگ و زندگی در صحنه‌ای که ققنوس بازیگر اصلی آن است، از نمادهای طبیعی چون بهار و خزان بهره می‌برد. این تصویر نیز تقابل خوشبینانه زندگی و بدبینانه مرگ است. این شعر به سبب ماهیت اسطوره‌ای و رمزی خود در مقایسه با شعر بیاتی که مضمونی سیاسی - اجتماعی و صریح دارد، قابلیت تأویلات گوناگون‌تری دارد.

بیاتی از شاعرانی است که با مسأله مرگ کنار آمده و آن را در کنار زندگی پذیرفته است. از این روی در گفتگویی خیالی با معشوق، از اندیشه‌های فلسفی خود چنین رازگشایی می‌کند: ستعودین إلى الأرض التي تخضرُّ عُوداً بعد عُودٍ / لتضيئ الحجر الساقط في بئر الوجود / لتعودي من جديدٍ / لتعودي عشبةً صفراء في حقل ورودٍ / عندليباً في الجليل / ستعودين، ولكن لن تعودي (البیاتی، ۲۰۰۸: ۲ / ۱۹۰) (به زمینی که چوبی را به دنبال چوب دیگر سبز می‌کند بازخواهی گشت / تا سنگ افتاده در چاه

وجود را روشن كنى/ تا از نو جان سپارى/ تا بازگردانى گياه زرد در بستان گل‌هاى سرخ را/ بلبلى را در يخبندان/ باز خواهى گشت، ولى هرگز باز نخواهى گشت).

واژگاني چون زمين سبز، بازگشت، روشنايى، گل سرخ و بلبلى نمادهائى خوشبينانه زائيش و كلماتى چون سنگ، مرگ دوباره، گياه زرد، يخبندان و عدم بازگشت دلالت‌هاى بدبينانه مرگ در اين بند است. بياتى شعرش را با اميد به بازگشت دوباره به زمينى كه نويدبخش تولد و بهار حيات است، شروع مى‌كند. اين بازگشت و زائيش بر اين غرض است كه با روشن كردن مسير زندگى و پاسخ به ابهامات موجود درباره زندگى پس از مرگ، سنگ را كه نمادى از مشكلات و سرسختى‌هاى وجود آدمى است، از راه بردارد. در اين‌جا شاعر خوشبين و اميدوار است. اما از آن‌جا كه در انديشۀ شاعر مرگ و زندگى حقيقتى توأم است؛ لذا معشوقه دگرباره جان مى‌سپارد تا گياه زرد و بلبلى اسير يخبندان را كه مى‌تواند نمادى از انسان‌هاى نااميد و شكست‌خورده در راه مبارزات وطن باشد، براى تغيير و از سرگيرى حركت دوباره به جهان بازگرداند. اما بدبيني شاعر در نهايت اين بند جان مى‌گيرد؛ آن‌جا كه شاعر در بازگشت به جهان و عدم آن، مرددوار با دو كلمۀ (بازخواهى گشت، هرگز بازخواهى گشت). انتخاب را به مخاطب واگذار مى‌كند.

شفيعى كدكنى نيز در شعري مشابه با بياتى از حيث كار بست بهار بر زائيش و نوزايى اما با تفاوت‌هاى از جهت رويكرد و نگاه به زندگى و مرگ چنين مى‌سرايد: با واژه‌هاى تو/ من مرگ را محاصره كردم/ در لحظه‌اى كه از شش سو مى‌آمد. / آه اين چه بود اين نفس تازه، باز، / در رية صبح. / با من بگو چراغ حروف را/ تو از كدام صاعقه روشن كردى؟ / بردى مرا بدان سوي ملكوت زمين/ وين زادن دوباره/ بهارى بود. (شفيعى كدكنى، ۱۳۷۷: ۳۴۱-۳۴۲)

در اين بند زادن دوباره و بهار دلالت‌هاى خوشبينانه حيات و آمدن مرگ از شش سو تنها نماد بدبينانه مرگ است. شفيعى - كدكنى با الهام از سخنان مخاطب، به محاصره مرگى بر مى‌خيزد كه از شش سو بر وي قصد تاختن كرده است و اين شروعى خوشبينانه محسوب مى‌شود. شاعر در اين شعر بار ديگر با خوشبيني به ترسيم آرزوها و آمال خود مى‌پردازد. اما آنچه در اين شعر خط مستقيم اتصال به خوشبيني را مى‌سازد، چراغ واژگاني است بسان صاعقه كه در رية صبح، نفس‌هاى تازه حيات را مى‌دمند. اين‌گونه است كه شفيعى كدكنى متأثر از اين سخنان رخنه‌دهنده، جهان را رها كرده و به سمت و سوي ماوراء به حركت در مى‌آيد و اين بى‌توجهى به عالم ماده و اهتمام به ملكوت بسان بهارى است كه نويدبخش زائيش دوباره است.

خوشبيني و بدبيني برآمده از زندگى و مرگ در شعر بياتى در حالتى ديره‌وار با دلالاتى برخاسته از شرايط سياسى - اجتماعى در حركت است، اگر چه شاعر در نهايت انتخاب را بر عهده مخاطب نهاده تا براساس شرايط خود، يكي از اين دو مفهوم را برگزيند. اما شعر شفيعى كدكنى در جدال ميان خوشبيني و بدبيني به سمت خوشبيني و نوزايى است. از سويى ديگر شعر شفيعى كدكنى در اين بند برخلاف شعر بياتى بُعدى عرفانى و فرازمينى به خود گرفته است.

۳-نتيجه

بياتى و شفيعى كدكنى با توجه به پيچيدگى و تناقض شرايط سياسى و اجتماعى، تكنيك تقابل‌هاى دوگانه را به منظور ترسيم آمال و اندیشه‌هاى خويش به كار بسته‌اند. با توجه به جلوه‌ها و مصاديق متعدد تقابل معنائى خوشبيني و بدبيني، اين دو شاعر آزادى و اسارت، بهار و زمستان، زائيش و مرگ و نور و ظلمت را براى اين غرض برگزيده‌اند. اين دو شاعر با هنرمندى شبكۀ تصويرهاى اين واژگان متقابل را از انديشۀ خويش بارور كرده و با استفاده از تعبيرات خاص خود نظام كلّى پيرامون اين واژگان متقابل را تكميل مى‌كنند. كار بست اين تكنيك به فراخور شرايط جامعه دو شاعر به منظور اهدافى چون: ترسيم فضائى اختناق در جامعه و سركوبى آزادى، القاء اميد به جامعه و تلاش براى بيدارى مردم و مقابله با ظلم مستبدان است. شعر شفيعى كدكنى به سبب آميختگى با طبيعت حالتى سمبليك داشته كه امکان برداشت‌هاى گوناگون را ميسر مى‌سازد، اما در شعر بياتى بُعد طبيعت كم رنگ‌تر و گاه به سبب صراحت راه بر تاويلات مختلف بسته مى‌گردد. دو شاعر با نگاهی خوشبينانه به

واقعیت‌های جامعه می‌نگرند و برآنند که در جدال خوشبینی و بدبینی جانب خوشبینی را نگاه دارند؛ لذا مسیر اشعار این دو شاعر سیری است از یأس به سوی امید. ایمازهای هر دو شاعر زنده و پویا و در حال حرکت هست؛ زیرا این تصویرسازی‌ها به امید ختم می‌گردد. استفاده از این تکنیک در بافت‌های زبانی و موقعیتی منجر به ایجاد تناقض در ذهن مخاطب شده و کنکاش ذهن او را در جهت معنا برمی‌انگیزد. بسامد تکرار این جفت‌واژگان منتخب، در شعر بیاتی بیش از شفیعی کدکنی است. به نظر می‌رسد که واقع‌گرایی زبان اشعار بیاتی در برابر زبان خیالی و سمبلیک اشعار شفیعی کدکنی در این امر بی‌تأثیر نباشد؛ زیرا اسارت و آزادی، نور و تاریکی و زایش و مرگ انس و الفت بیشتری با جهان واقعیت دارند. با این وجود زبان شعری دو شاعر غایتی جز وصول به آرمان شهری دور از بدبینی ندارد؛ لذا این دو شاعر به سبب مخاطب قراردادن خرد جمعی در ماندگاری آثار خود موفق بوده‌اند.

۴- منابع

۱- قرآن کریم

- ۲- برتس، هانس، ۱۳۹۷، *مبانی نظریه ادبی*، ترجمه محمدرضا ابوالقاسمی، چاپ پنجم، تهران: نشر ماهی.
- ۳- البیاتی، عبدالوهاب، ۱۹۹۳، *كنت أشكو إلى الحجر، الطبعة الأولى*، بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- ۴- البیاتی، عبدالوهاب، ۱۹۹۹، *ینایع الشمس "السيرة الشعرية"*، الطبعة الأولى، دمشق: دارالفرقد.
- ۵- البیاتی، عبدالوهاب، ۲۰۰۸، *الأعمال الشعرية*، ج ۱ و ۲، بیروت: دارالعودة.
- ۶- جمشیدی، فاطمه و حمید احمدیان، ۱۳۹۶، «تبیین دیدگاه‌های سه‌گانه عبدالوهاب البیاتی پیرامون مرگ»، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال پانزدهم، شماره بیست و نهم، صص ۶۷-۸۸.
- ۷- حسینی‌راد، عبدالمجید و اصغر کفشچیان‌مقدم و شاداب عبدی‌فرزانه‌پور، ۱۳۸۷، «تصویر جبرئیل (ع) در نگارگری ایران»، نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، دوره ۱، شماره ۲، صص ۵-۲۱.
- ۸- سلدن، امان و پیتر ویدوسون، ۱۳۸۴، *راهنمای نظریه ادبی معاصر*، ترجمه عباس مخبر، چاپ سوم، تهران: طرح نو.
- ۹- شریفی، فیض، ۱۳۹۳، *شعر زمان ما (شفیعی کدکنی)*، چاپ نخست، تهران: نگاه.
- ۱۰- شفیعی کدکنی، محمدرضا، ۱۳۷۷، *آینه‌ای برای صداها*، چاپ دوم، تهران: سخن.
- ۱۱- شفیعی کدکنی، محمدرضا، ۱۳۷۸، *هزاره دوم آهوی کوهی*، چاپ دوم، تهران: سخن.
- ۱۲- عباسی، حبیب‌الله، ۱۳۸۷، *سفرنامه باران (نقد و تحلیل و گزیده اشعار شفیعی کدکنی)*، چاپ نخست، تهران: سخن.
- ۱۳- وحید دستگردی، محمد، ۱۳۵۴، *آیا سانسور مطبوعات و دیگر وسائل ارتباط جمعی لازم است؟*، مجله ارمنان، دوره ۴۴، شماره ۴، صص ۱۹۳-۲۰۱.